

Tanıtım

Tema: **Sözün İnceliği**

Konu: **Ses Bilgisi**

Alt Konu: **Büyük ve Küçük Ünlü Uyumu, Ünsüz Yumuşaması - Ünsüz Benzeşmesi, Ünlü Türemesi ve Düşmesi, Ünsüz Türemesi ve Düşmesi, Ünlü Daralması, Kaynaştırma, Ulama, Ünlü Değişimi**

Temanın Amacı: Türkçe sözcüklerin ses uyumlarını ve özelliklerini kavrayabilme

Anahtar Kavramlar: Standart dil, yazı dili

Köprü Kurma

Ses: Bir dil bilgisi terimi olarak ses, dilin parçalanamayan en küçük birimidir, temel taşıdır.

Sesin yazıdaki işareti **harftir**. Türkçede ses ile harf arasında birebir ilgi vardır.

Bir dile ait seslerin yazıdaki işaretleri olan harflerinin belli bir sıraya konmuş bütünü **alfabe** adını alır. Alfabede bulunan harflerin dilin her sesini temsil edebilmesi önemlidir. Türk alfabesi, Latin harfleri esas alınarak 01.11.1928 gün ve 1353 sayılı kanunla tespit ve kabul edilmiştir.

Türk alfabesi, her ses için ayrı bir harf ve her harf için ayrı bir ses ilkesine göre düzenlenmiştir. Türkçe, yazıldığı gibi okunan, okunduğu gibi yazılan bir dildir.

Türkler; tarih boyunca Göktürk, Uygur, Arap, Latin ve Kiril alfabelerini kullanmışlardır.

А Б В Г Д Е Ё Ж З И Й К Л М Н О П
Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Э Ю Я

A B C D E F G H I J K L M N
O P Q R S T U V W X Y Z
1 2 3 4 5 6 7 8 9 ! ?

ا ب ت ث ج ح خ
آ ا ب ت ث ج ح خ
د ذ ر ز س ش ص
د ذ ر ز س ش ص
ط ظ ع غ ف ق
ط ظ ع غ ف ق
ل م ن ه و ي
ل م ن ه و ي

Köktürk Alfabesi

ا ب ت ث ج ح خ
آ ا ب ت ث ج ح خ
د ذ ر ز س ش ص
د ذ ر ز س ش ص
ط ظ ع غ ف ق
ط ظ ع غ ف ق
ل م ن ه و ي
ل م ن ه و ي

Ses Bilgisi

Ünlü Uyumları

Ünlülerin Nitelikleri

Ağız açıklığına göre	Dilin Durumuna Göre			
	Dar (Kapalı)	Geniş (Açık)	Dar (Kapalı)	Geniş (Açık)
Düz	i	e	ı	a
Yuvarlak	ü	ö	u	o

Büyük Ünlü Uyumu

- Türkçenin temel ses olayıdır.
- Türkçe bir kelimenin ilk hecesindeki ünlü kalın ise diğer hecelerdeki ünlüler de kalın, ilk hecesindeki ünlü ince ise diğer hecelerdeki ünlüler de ince olur.
- Kelimedeki **kalınlık - incelik** uyumudur.

Örneğin

hava : ✓	gazete : ✗
↓ ↓	↓ ↓ ↓
Kalın Kalın	K İ İ
öğrenci : ✓	kalem : ✗
↓ ↓ ↓	↓ ↓
ince ince ince	K İ
(Büyük ünlü uyumuna uyar.)	(Büyük ünlü uyumuna uymaz.)

Temel Kabuller

Daha önceki yıllarda öğrendiğimiz "Büyük Ünlü Uyumunu Bozan Ekler ve Büyük Ünlü Uyumuna Aykırı Sözcükler" başlıklı-rını hatırlayalım.

Türkçede Ünlü Uyumunu Bozan Ekler

- **-yor** → geliyor
- **-ken** → koşarken
- **-leyin** → sabahleyin
- **-(i)mtrak** → mavimtrak
- **-ki** → akşamki
- **-daş** → meslektaş
- **-gil** → amcamgil

Türkçede Büyük Uyumu Aranmayan Sözcükler

- Tek heceli sözcüklerde büyük ünlü uyumu aranmaz.
saç, el, göl...
- Birleşik sözcüklerde büyük ünlü uyumu aranmaz.
Hanımeli, Çanakkale...
- Yabancı sözcüklerde büyük ünlü uyumu aranmaz.
hakimiyet, jeton...

! Önemli

- Bazı Türkçe sözcükler zamanla uğradıkları ses değişikliğinden dolayı günümüzde büyük ünlü uyumuna uymamaktadır.
anne, dahi, hangi, kardeş...

Küçük Ünlü Uyumu

- Türkçe bir sözcüğün ilk hecesinde düz-geniş ünlü varsa (a, e, ı, i) diğer hecelerinde de bu ünlülerden biri olmalıdır. İlk hecede dar-yuvarlak ünlü varsa (o, ö, u, ü) diğer hecelerde de ya "a, e" ya da "u, ü" olmalıdır.
- Kelimedeki **düzlük-yuvarlaklık** uyumudur.

a, e, ı, i → a, e, ı, i
o, ö, u, ü → a, e, u, ü

Örneğin

kilit : ✓	kavun : ✗
iletişim : ✓	çamur : ✗
(Küçük ünlü uyumuna uyar.)	(Küçük ünlü uyumuna uymaz.)

Temel Kabuller

- Türkçe olduğu hâlde dilimizde bu kurala uymayan sözcükler vardır. (avuç)
- Tek heceli ve birleşik sözcüklerde küçük ünlü uyumu aranmaz. (gül, yol, ayakkabı...)

! Önemli

- "-yor" eki, her zaman küçük ünlü uyumunu bozar.
geliyor, dinliyor...
- Türkçe bir sözcüğün sadece ilk hecesinde "o, ö" ünlüleri bulunabilir; ikinci veya diğer hecelerinde "o, ö" ünlüleri bulunduran sözcükler Türkçe değildir.
televizyon, radyo...

Ses Olayları

Ünsüz Benzeşmesi (Sertleşmesi)

- Türkçede sert ünsüzle biten bir sözcük, "c, d, g" yumuşak ünsüzleriyle başlayan bir ek aldığıında bu ünsüzler de sertleşerek "ç, t, k" olur.

+ c → ç ✓
f, s, t, k, ç, ş, h, p d → t ✓
g → k ✓

! Önemli

- Benzeşme kuralına uymamak, yazım yanlışlığına neden olmaktadır.

sınıf-da → sınıf**ta** bit-gi → bit**ki**
çiçek-den → çiçek**ten** çalış-gan → çalış**kan**
yavaş-ca → yavaş**ça** et-gin → et**kin**

Temel Kabuller

- Terimlerde, birleşik sözcüklerde başka dillerden dilimize geçmiş sözcüklerde ünsüz benzeşmesi aranmaz.
üçgen, beşgen, akciğer...
- Sayısal ifadelerde de benzeşme kuralı geçerlidir.
1923'de → 1923'te ✓

Ünsüz Yumuşaması (Değişimi)

- Türkçede sert ünsüzle (p, ç, t, k) biten bir sözcüğe ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde sert ünsüzler yumuşayarak "b, c, d, g" olur.

p, ç, t, k + ünlüyle → b, c, d, ğ, (g)
başlayan
sözcükler

! Örneğin

çocuk-u → çocu**ğu** mutluluk-un → mutlulu**ğ**un
kitap-a → kitab**a** ağaç-ın → ağaç**ın**

! Önemli

- Tek heceli sözcüklerin çoğunda yumuşama olmaz.
top, saç, et...
- Yabancı sözcüklerde yumuşama görülmez.
hukuk, devlet, sanat, tabiat...
- Özel isimlerde yumuşama, yazıda gösterilmez.
Tokat'ın (yazarken)
Tokadın (söylerken)

Ses Düşmesi

Ünlü Düşmesi

- İkinci hecesinde dar ünlü (ı, i, u, ü) bulduran bir sözcük, ünlüyle başlayan bir ek aldığıında son hecedeki dar ünlü düşer. Bu olay, **hece düşmesi** olarak da adlandırılır.

! Örneğin

burun → burnu oğul → oğ**lu**
akıl → ak**la** gönül → gön**lü**
şehir → şeh**rin**

! Önemli

- Yapım eki olarak türetilen bazı sözcüklerde de ünlü düşmesi meydana gelmektedir. Bu ses olayı, hece düşmesi olarak adlandırılmaz.

sızı-la → sız**la**mak oyun-a → oyn**a**mak
ileri-le → iler**le**mek yumurta-la → yumurt**la**mak
beniz-e → benz**e**mek uyu-ku → uy**ku**

- Bazı birleşik sözcüklerde de birleşme sırasında ünlü düşmesi meydana gelmektedir. Bu ses olayı **aşınma** olarak adlandırılmaktadır.

! Örneğin

kahve-altı → kah**val**tı güllü-aş → güll**ü**laş
ne-için → niç**in** ne-asıl → nas**ıl**

- İsimle yardımcı eylemin birleşmesi sırasında da ünlü düşmesi oluşabilir.

Örneğin

şükür etmek → şükretmek
 sabır etmek → sabretmek
 kayıt olmak → kaydolmak

! Önemli

- "ile" ve "ek eylem" ekinin de düşmesi bu başlıkta ele alınır. (ÖSYM sorusu)

Örnek 1

Aşağıdaki cümlelerin hangisinde türetilirken ünlü düşmesine uğramış bir sözcük kullanılmamıştır?

- Kavşaklardaki kontrollü geçişler, yaya ve araç trafiği için oldukça önemlidir.
- Dünya'nın geoit şekli; kendi eksenini etrafında dönüşü sırasında oluşan merkez kaç kuvvetiyle ilgilidir.
- Sadece bedensel olarak bir arada bulunmamak değildir ayrılık.
- Kıvrım kıvrım yolların sonunda nihayet görünmüştü şirin belde.
- Düzenli uyku, her yaş grubu için dikkat edilmesi gereken bir durumdur.

Ünsüz Düşmesi

- Türkçede "-k" ünsüzüyle biten bazı sözcükler, "-cık, cik" eklerini alırken sözcüğün sonundaki "k" ünsüzünü düşürür.

Örneğin

minik-cık → minicik büyük-çek → büyücek
 ufak-cık → ufacık sıcak-cık → sıcacık

Ses Türemesi (Artması)

Ünlü Türemesi

- Kimi sözcüklere "-cık" eki getirildiğinde ortaya yeni ünlünün çıkması, ünlü türemesi olarak adlandırılmaktadır.

Örneğin

bir-cık → biricik dar-cık → daracık
 az-cık → azıcık genç-cık → gencecik

! Önemli

- "m, p, r, s" ünsüzleriyle yapılan kimi pekiştirmelerde de ünlü türemesi meydana gelmektedir.
 sapasağlam, çepeçevre, güpegündüz, sırlısıklam...

Ünsüz Türemesi (İkizleşmesi)

- Kimi sözcüklere ek getirildiğinde ya da sözcük başka bir sözcükle birleşirken bir sesin ortaya çıkmasıdır.

Örneğin

hak → hakkı sır olmak → sırolmak
 red → reddi zan etmek → zannetmek
 af → affı hal olmak → hallolmak

Örnek 2

- İssiz bir sokakta gençliğini arar gibiydi.
- Her durumda hakkını aramalı insan.
- Sınavda herkes aynı şıkkı işaretlemişti.

Numaralanmış cümlelerin hangisinde ünsüz türemesi örneklendirilmemiştir?

- A) Yalnız I B) Yalnız II C) Yalnız III
 D) I ve II E) II ve III

Ünlü Daralması

- İkinci veya daha sonraki hecelerinde "a, e" geniş ünlülerinden birini bulandıran bir sözcük, şimdiki zaman ekini (-yor) aldığı anda daralarak bu ünlüler ı, i, u, ü'ye dönüşür. Bu ses olayına ünlü daralması denir.

Örneğin

temizle - yor → temizliyor
 başla - yor → başlıyor
 anlama - yor → anlamıyor
 söyle - yor → söylüyor
 gülme - yor → gülmüyor

! Önemli

- Kaynaştırma harfi, "de-, ye-" sözcüklerinde ünlü daralmasına neden olur.
de - yor → diyor de - y - en → diyen
ye - yor → yiyor ye - y - en → yiyen
- "diyecek, diye, giyecek" sözcüklerinde de ünlü daralması vardır.
- Tek heceli fillerde daralma gerçekleşmez.
seviyor, bakıyor, koşuyor...

Ünlü Değişimi (Kökte Ünlü Değişimi)

- Türkçe bir sözcük ek aldığında sözcüğün kökünde ses değişikliği meydana gelmez ancak **ben** ve **sen** kişi zamirleri adın yönelme hâl ekini aldığında ünlü değişimine uğrar.

Örneğin

ben-a → bana sen-a → sana

Ulama

- Ulama yazıda değil söyleyişte geçerli bir ses olayıdır. Ünsüzle biten bir sözcükten sonra ünlü ile başlayan bir sözcük geldiğinde bu iki kelime, birbirine bağlanarak okunur; bu ses olayı da ulama olarak adlandırılmaktadır.

Örneğin

Sözlerin **en** kıymetlisi anne sözüdür.

! Önemli

- Ulama olan sözcükler arasında noktalama işareti varsa ulama yapılamaz.

Örnek: Zaman, anılarımızı silip götürüyor.
ulama geçersiz

Kaynaştırma

- Türkçede iki ünlünün yan yana gelmesini sağlayan "y, ş, s, n" sesleri, kaynaştırma ünsüzü olarak bilinmektedir.

Örneğin

anne - s - i → annesi
araba - y - a → arabaya
iki - ş - er → ikişer
öğrenci - n - in → öğrencinin

! Önemli

- Kaynaştırma harfleri, ses artması (ünsüz türemesi) olarak kabul edilmemektedir. (2012 YGS)

Örnek 3

- Ünlü düşmesi
- Ünsüz yumuşaması
- Ünsüz düşmesi

Aşağıdaki dörtlüklerin hangisinde bu ses olaylarının tümü örneklendirilmiştir?

- Karın yağdığını görünce
Kar tutan toprağı anlayacaksın
Toprakta bir karış karı görünce
Kar içinde yanan karı anlayacaksın
- Ben senin en çok ellerini sevdim
Bir pınar serinliğinde, küçücük ve ak pak
Nice güzellikler gördüm yeryüzünde
En güzeli bir sabah ellerinle uyanmak
- Sözün bittiği yer denildiğinde
Söylenmek istenen şu değil midir;
Söz bitti, şimdi artık
Başka bir şey yapmak gerekir.
- Ağacın yüksekliğince
Dalın yüksekliğince rüzgârda
Ve bir yeni ömür
Vardığın çimen yeşilliğince
- Leylak getiriyorsun bana güneşli bir gün
Onu saçlarından topladığın belli
Bir leylak bahçesinin karşımda
Böyle kucağında kalsa daha iyi.

Örnek Cevap Anahtarı

1.B 2.A 3.B

 Etkinlik

1. Aşağıdaki soruları metinden yola çıkarak cevaplayınız.

Sağlıklı bir yaşam için alınması gereken önlemlerin pek çoğu, günlük yaşamımızda uygulamamız gereken küçük ve kolay çabalardan oluşur. Nerede olursa olsun günlük yaşamı düzenleyen bazı temel ku rulların bilinerek uygulanması, sağlığın korunmasını ve diğer bireylerle paylaştığımız yaşamı kolaylaştırır. Çoğunlukla günlük çabalarda hedefin mutluluk olduğu varsayılır. Oysa altta yatan asıl neden güvenlik duygusudur. Sağlıklı beslenmek, sağlıklı yaşam için en önemli faktörlerin başında gelir. Aynı zamanda hareket, hayatın her alanında oldukça önemlidir.

a. Bu parçada ses olayı gerçekleşen sözcükleri yazarak sözcüklerin karşısına ses olaylarını yazınız.

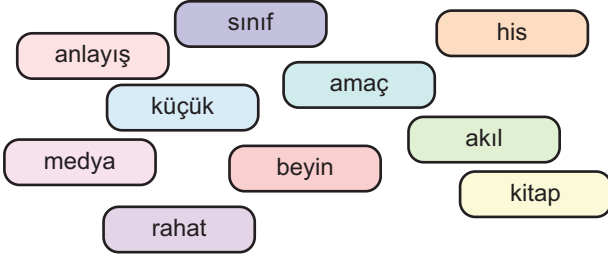
Sözcük	Ses olayı	Sözcük	Ses olayı
•	•	•	•
•	•	•	•
•	•	•	•

2. Aşağıdaki tablolara uygun örnekler oluşturunuz.

Büyük ünlü uyumuna uymayan sözcükler • • •	Küçük ünlü uyumuna uymayan sözcükler • • •
Kaynaştırma • • •	Ünlü Daralması • • •
Ünsüz Türemesi • • •	Ünlü Türemesi • • •

3. "Ünlü düşmesi, ünsüz yumuşaması, ünsüz benzeşmesi, kaynaştırma, ünlü daralması" **ses olaylarını göz önünde bulundurarak bir dördlük oluşturunuz.**

4. **Aşağıda verilen sözcükleri bir ses olayı örneklendirecek biçimde birer cümlede kullanınız.**

Sözcük	Cümle
•	
•	
•	
•	
•	
•	
•	
•	
•	
•	
•	

5. **Aşağıdaki ses olaylarına cümle içerisinde örnekler veriniz.**

Ünlü Daralması:

Ünsüz Benzeşmesi:

Ünlü Değişimi:

Ünsüz Artması: (Türemesi)

Kaynaştırma:

6. I. Yüreğim ıslaktır benim
Kuytularda ağlamaktan
Ve hafif uçuktur rengi
Kurusun diye kaç kez
Güneşe asılmaktan
- II. Denize düşen
Bir oyuncaktır Kız Kulesi
Soruyorum berber koltuğundan
Akıp giden görüntüme,
Şair olanımız hangisi

Bu iki dördükte örneklendirilen ses olaylarını aşağıdaki yerlere yazınız.

I.	
II.	

7. Kırılır da bir gün tüm dişliler
Döner şanlı şanlı çarkımız bizim
Gökten bir el yaşlı gözleri siler
Şenlenir evimiz barkımız bizim

Yokuşlar kaybolur çıkarız düze
Kavuşuruz sonu gelmez gündüze
Sapan taşların yanında füze
Başka âlemlerle farkımız bize

Bu dördüklerde altı çizili sözcüklerdeki ses olaylarını karşısında verilen boşluğa yazınız.

Gökten:	
Kaybolur:	
Yanında:	
Başka:	

1. Seni boydan boya sevmişim,
Ta Kars'a kadar Edirne'den
Toprağını, taşını, dağlarını
Fırsat buldukça övmüşüm.

Bu dizelerle ilgili,

- I. Tüm bu sözcükler büyük ünlü uyumuna uymaktadır.
II. "övmüşüm" sözcüğü küçük ünlü uyumuna uymaktadır.
III. Ünlü uyumlarına aykırı ek örneklendirilmiştir.

yargılarından hangisi söylenemez?

- A) Yalnız I B) Yalnız II C) Yalnız III
D) I ve II E) II ve III

2. Bir gemici tanırım
Kalbini bir limanda bırakmış
Ya kaybolursa?
Ağlar çocukluğundaki gibi
Kalbini almaya gidecek hâlâ
Bir şair tanırım, onunki içler acısı

Bu dördükte aşağıdakilerden hangisinin örneği yoktur?

- A) Ünlü düşmesi B) Ünsüz değişmesi
C) Kaynaştırma D) Ulama
E) Ünsüz benzeşmesi

3. Sorumluluk; bir kimsenin üstüne aldığı, yapmak zorunda bulunduğu ya da yaptığı bir iş için gerektiğinde hesap verme durumudur. Sorumluluk türlerinden olan bireysel sorumluluk da yaşamda açık amaçlar belirleme ve bunlara ulaşmak için de tüm görevleri tamamıyla kabullenmektir.

Bu parçadaki sözcüklerle ilgili aşağıdaki değerlendirmelerden hangisi yanlıştır?

- A) "sorumluluk" sözcüğü, küçük ünlü uyumuna uymaktadır.
B) "bulunduğu" sözcüğünde ünsüz yumuşaması vardır.
C) "gerektiğinde" sözcüğünde benzeşme örneklendirilmiştir.
D) "üstüne" sözcüğünde kaynaştırma ünsüzü kullanılmıştır.
E) "kabullenmektir" sözcüğünde ünsüz türemesi gerçekleşmiştir.

4. I. Bekliyorum
Öyle bir havada gel ki,
Vazgeçmek mümkün olmasın
II. Bedava yaşıyoruz, bedava
Hava bedava, bulut bedava
Dere tepe bedava

Bu dizelerde örneklendirilen ortak ses olayı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ünsüz yumuşaması B) Ünsüz düşmesi
C) Ünlü daralması D) Ünlü artması
E) Ünsüz benzeşmesi

5. Biz haber etmeden haberimizi alırsın,
yedi yıllık yoldan kuş kanadıyla gelirsın.
Gözümüzün dilinden anlar,
elimizin sırrını bilirsin.
Namuslu bir kitap gibi güler,
alnımızın terini silersin.
O gider, bu gider, şu gider
Dostluk, sen yanı başımızda kalırsın.

Bu dizelerde aşağıdaki ses olaylarından hangisinin birden fazla örneği vardır?

- A) Ünlü artması B) Ünsüz benzeşmesi
C) Ünsüz yumuşaması D) Ünlü değişimi
E) Ünsüz düşmesi

6. Tasarruf ya da birikim günlük dilde masrafları kısmak anlamına gelmektedir. Bu, öncelikle etik bir anlayışın sonucudur; daha sonra rasyonel bir tavrı gerektirir. Konuyla ilgili global farkındalık giderek artmaktadır. Kaynakların etkin kullanılması, tasarrufun temel ilkelerinden biridir.

Bu parçayla ilgili aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

- A) "etkin" sözcüğünde benzeşme vardır.
B) "sonucudur" sözcüğünde yumuşama örneklendirilmiştir.
C) "öncelikle" sözcüğünde ünlü düşmesi yaşanmıştır.
D) "giderek" sözcüğünde ses olayı yoktur.
E) "kullanılması" sözcüğünde kaynaştırma vardır.

Cevap Anahtarı

1. C 2. E 3. E 4. C 5. C 6. D